

УДК 93 (477) "1894/1913" (045)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

НАТАЛЯ РОМАНЦОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету

У статті розглядаються питання щодо висвітлення істориками кінця XIX - початку XX ст. науково-організаційної діяльності М. Грушевського в Науковому товаристві імені Шевченка. Аналіз праць сучасників дозволив конкретизувати непересічний внесок М. Грушевського в перетворення Товариства на наукову інституцію.

Ключові слова: науково-організаційна діяльність, Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), формування напрямків діяльності Товариства, історіографічні оцінки.

Постановка проблеми та стан її вивчення. В особі М. Грушевського природно поєднувався видатний учений і талановитий організатор української науки. Особливо це виявилось в діяльності НТШ. З приїздом М. Грушевського до Львова Товариство набуло у своїй діяльності нових рис. До роботи в НТШ учений залучав своїх учнів. Діяльність М. Грушевського в Товаристві викликала значний науковий інтерес вітчизняних істориків.

Історіографічний аналіз цієї проблеми має велике значення для розуміння того, як українська історична наука на межі XIX-XX ст. зусиллями М. Грушевського піднімалася на європейський рівень. Одним із проявів цього була науково-організаційна діяльність ученого в НТШ.

Історіографічні аспекти науково-організаційної діяльності М. Грушевського були висвітлені в деяких працях істориків. Автори монографії "Михайло Грушевський на тлі доби" зазначили, що І. Франко, даючи оцінку науково-організаційної діяльності М. Грушевського, указав, що "заслуга зорганізування в НТШ наукової праці вповні належить проф. М. Грушевському" [20, с.138-139]. П. Сохань, В. Ульяновський та С. Кіржаєв у книзі "М. С. Грушевський і Академія" відзначили думку Я. Дашкевича, який уважав, що Михайло Сергійович використав взірці західноєвропейських академій, створюючи свою модель національної Академії в НТШ [19, с. 22]. Але загалом це питання залишається недостатньо вивченим.

Метою статті є історіографічний аналіз науково-організаційної діяльності М. Грушевського в НТШ у львівський період його життя.

Виклад основного матеріалу. Львівське Наукове товариство імені Т. Шевченка - одна з найстаріших українських громадських наукових організацій, яка була заснована 11 грудня 1873 р. затвердженням статуту Товариства імені Т. Шевченка, а 13 березня 1892 р. його було реорганізовано в Нау-

кове товариство імені Т. Шевченка, статут якого прийнято 16 листопада 1892 р. Перетворення Товариства на наукову інституцію зініціював видатний український громадський діяч і письменник О. Кониський, його підтримали В. Антонович, О. Барвінський, О. Огоновський та ін. Згідно зі статутом 1892 р., програма Товариства істотно розширювалася на дослідження з філології, історії, археології України, мистецтвознавства, етнографії, права, природничих наук, математики, медицини тощо.

У діяльності НТШ можна виділити п'ять умовних етапів [14, с. 203]. Особливо цікавим був другий етап роботи Товариства (1892-1913 рр.). У цей час почалася його реорганізація на інституцію з чіткою науковою програмою. Ці суттєві зміни були тісно пов'язані з науково-організаційною діяльністю М. Грушевського.

За головування М. Грушевського (1897-1913 рр.) наукові справи стали основною метою Товариства, і воно перетворилося на осередок наукової діяльності, яка здійснювалася українською мовою. Цьому сприяли винятково науково-організаційний хист М. Грушевського та його тісна співпраця з І. Франком, І. Верхратським, В. Левицьким та В. Гнатюком. Останній, крім секретарської роботи, здійснював етнографічно-фольклорні дослідження [14, с. 204-205].

Ці події знайшли певне відображення в працях сучасників. Відомий галицький громадсько-політичний діяч та історик О. Барвінський, який стояв біля витоків НТШ, написав розвідку про заснування кафедри історії України у Львівському університеті. Він був очевидцем та безпосереднім учасником тих подій, через це його спогади становлять велику історіографічну цінність [1, с. 2].

І. Левицький зазначив, що ще до приїзду М. Грушевського О. Барвінський, який був головою НТШ з 1893 до 1897 р., намагався реформувати Товариство з "комерційального" на наукове. На це було орієнтовано новий статут, прийнятий 1 березня 1892 р.,

за яким НТШ поділялося на три секції: філологічну, історично-філософичну та математично-природничо-лікарську [15, с. 32-33].

М. Грушевський у своїх автобіографіях давав власну оцінку подіям того часу, констатує, що взявся за організацію наукової роботи в недавно зреформованому, але зовсім ще "не виведеному на наукову дорогу НТШ". Він узяв на себе редагування Записок Товариства (формальним редактором став з 1905 р., фактично ж виконував ці обов'язки ще раніше), реформував їх з однорічника на кварталник, а потім - на двомісячник, у 1895 р. заснував у Товаристві інші, спеціальні публікації - "Жерела до історії України-Руси", "Етнографічний Збірник" та інші [4, с. 201].

Найбільш ґрунтовно цей аспект діяльності М. Грушевського проаналізував у спеціальній розвідці І. Крип'якевич, який був одним із членів історично-філософичної секції НТШ. Автор розглянув дослідницьку та видавничу діяльність цієї установи під керівництвом свого вчителя.

Історик зазначив, що історично-філософична секція утворилася на загальних зборах 11 травня 1893 р. [12, с. 392]. Учень М. Грушевського указав, що в перший рік існування вона не виявила активної діяльності. Однак, на думку дослідника, нове життя її почалося від часу, коли до неї вступив Михайло Грушевський. Уперше він з'явився на зібранні 16 листопада 1894 р. У зв'язку з тим, що А. Вахнянин відмовився від керівництва секцією, її директором односторонньо було обрано молодого професора, що приїхав із Києва.

І. Крип'якевич зазначав, що М. Грушевський від самого початку прагнув залучити до роботи якнайбільше науковців, щоб активізувати діяльність секції [12, с. 393]. При цьому Михайло Сергійович виявив здатність гуртувати науковців, своїм прикладом захолював їх до дослідницької роботи. У цій організаційній діяльності М. Грушевський спирався на підтримку ерудованого та авторитетного І. Франка, залучив до роботи в секції В. Охримовича, В. Гнатюка, С. Томашівського та інших.

У праці І. Крип'якевича відзначена роль М. Грушевського в здійсненні реформи НТШ 1899 р., за якою до складу секцій мали входити члени із самостійними науковими працями, так звані дійсні члени НТШ. До історично-філософичної секції були обрані: В. Антонович, Ф. Вовк, М. Грушевський, К. Левицький, Є. Сіцинський, Я. Шульгин, В. Охримович, О. Терлецький, П. Стебельський, С. Томашівський та інші [12, с. 394].

І. Крип'якевич проаналізував напрями діяльності секції, розглянувши це в статистичних підрахунках. Зазначено, що з часу обрання М. Грушевського її керівником в історичній секції відбулося 303 засідання, де було заслухано 527 доповідей, у тому числі 85 рефератів Михайла Сергійовича [12, с. 396].

На пропозицію Михайла Грушевського, секція поділила "Історичну бібліотеку" на дві серії: у першій друкували цінні історичні праці попередників [12, с. 407], а в другій видавалися праці діючих комісії - археографічної, етнографічної, правничої та статистичної.

У своєму дослідженні І. Крип'якевич відзначив,

що Михайло Грушевський особливу увагу звернув на збирання та публікацію історичних джерел. За його ініціативою в січні 1896 р. було утворено археографічну комісію, члени якої активно займалися справою збирання та видання історичних джерел, літературних пам'яток [12, с. 408]. На засіданні секції 8 липня 1908 р. М. Грушевський запропонував план проведення українсько-білорусько-литовського наукового конгресу з питань історії, філології та етнографії [12, с. 410-411].

В іншій своїй праці І. Крип'якевич зазначив, що наукове життя НТШ, організоване М. Грушевським, гуртувало не лише галицьких, але також і наддніпрянських учених. Через це НТШ стало фактичною загальноукраїнською академією наук [13, с. 193].

Ряд українських істориків дав узагальнюючу оцінку діяльності М. Грушевського в Товаристві. О. Єфименко у своїй праці торкнулася питання організаційної структури НТШ, видавничої діяльності, а також значення цієї інституції для розвитку науки в Україні. Активізацію наукової діяльності Львівського Товариства вона пов'язувала з ім'ям М. Грушевського. Узагальнюючи це питання, дослідниця висловила надію, що в недалекому майбутньому Товариство ім. Т. Шевченка стане галицько-руською Академією наук [10, с. 220].

Д. Багалій, характеризуючи львівський період життя М. Грушевського, підкреслив "різноманітність праці молодого професора, який одночасно викладав лекції і реформував та переводив на науковий шлях Товариство імені Т. Шевченка, редакцію його друкованого органу [2, с. 557].

Д. Дорошенко в статті про діяльність НТШ у Львові в 1905 році охарактеризував його як "одинокую українську наукову інституцію, яка дбає про вивчення нашої старовини й сучасного побуту українського народу, яка працює для розвитку українського письменства, над виробленням української літературної мови, щоб зробити її придатною для всіх одділів науки. Се - справжнє огнище української культури для всіх частин України, переділених між собою різними державними кордонами" [8, с. 2-3].

На наукову діяльність М. Грушевського в НТШ звернула увагу також українська громадськість Наддніпрянщини. В одній із перших українських газет, яка видавалася в Катеринославі під назвою "Добра порада", було зазначено, що "як вчений і голова Товариства імені Шевченка, професор Грушевський придбав собі велику популярність і славу і трудами своїми він поставив "Товариство" в рівень з європейськими науковими інституціями..." [17, с. 9].

Не пройшла повз це питання російська інтелігенція, яка неоднозначно поставилася до роботи М. Грушевського в Науковому товаристві імені Т. Шевченка. На думку російського публіциста М. Славинського, саме під керівництвом М. Грушевського НТШ "перетворилося на українську академію наук, визнану й оцінену всіма європейськими інституціями такого рангу" [18, с. 266].

У російських шовіністичних колах були стурбовані роботою М. Грушевського в Науковому товаристві імені Т. Шевченка й зазначали, що широка видавнича діяльність партії М. Грушевського "українською мовою, штучно створеною на основі черво-

но-руського "наречія" науковим товариством ім. Т.Шевченка у Львові" була головним засобом "мазепинської" пропаганди [16, арк. 2].

Представник російської офіційної історіографії Т. Флоринський характеризував наукову діяльність М. Грушевського як ознаку сепаратизму. Торкнувшись питання про діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка, він зазначив, що приїзд в Галичину молодого вченого "і негайний виступ його в ролі діяльного члена "Товариства" мав значення великої події в історії розвитку малоруського літературного сепаратизму" [21, с. 372]. Т. Флоринський намагався переконати громадськість, що і в нього, і в багатьох інших викладачів історико-філологічного факультету університету Святого Володимира викликала душевну гіркоту та обставина, що М. Грушевський як високоосвічена людина, знайома зі світовим значенням загальноросійської мови та культури, "став керівником літературно-сепаратистського руху в Галичині, енергійним провідником українофільства і широко розвинув для цього рамки діяльності Наукового товариства імені Шевченка" [21, с. 373].

Аналізуючи питання, "українсько-руської" літератури, яка видавалася Товариством, підійшовши до цього аспекту надто критично, Т. Флоринський констатував, що воно видало 80 томів, більша частина яких відноситься до "вивчення малоруського народу в історичному, етнографічному та лінгвістичному відношеннях". Однак, на думку автора, найбільшу цінність мають не ті томи, у яких містяться дослідження наукових питань, а видання історичних актів, пам'яток старовинної літератури. У російського історика викликало подив, що значну кількість томів складають переклади з загальноросійської мови українською праця М. Костомарова, Д. Іловайського, В. Антоновича, М. Драгоманова, В. Винниченка та інших [21, с. 375].

У цьому представник російської історіографії вбачав "штучність та тенденційність" цієї нової літератури, яка не мала ніякого наукового значення, тому що в цих виданнях не було жодної цілісної та оригінальної праці, за винятком "Истории русской литературы" О. Огоновського та найновішої "Історії України-Руси" М. Грушевського, яка, "судячи по першому тому, не менш тенденційна, аніж праця О. Огоновського" [21, с. 376].

З іншого боку, Т. Флоринський зауважив, що під керівництвом М. Грушевського Товариство отримало можливість перетворення на академію наук, де при секціях діяли галузеві комісії. Російський учений відзначив розширення видавничої діяльності Товариства за рахунок "Записок", "Вісника" спеціальних збірників секцій та комісій, "Жерел до історії України-Руси", "Руської історичної бібліотеки", "Російсько-українського словника" М. Уманця [21, с. 372].

Т. Флоринський не тільки охарактеризував видавничу діяльність М. Грушевського, але й уточнив, що в 1898 році було опубліковано 18 томів різних видань НТШ, а на видання в 1899 році було асигновано 16 250 гульденів.

Характеризуючи діяльність М. Грушевського, російський дослідник указав, що прихильники М. Грушевського створили спеціальний фонд його імені для підтримки наукової молоді. Було вказано

на велику енергію та "підприємливість" нового голови та його співробітників [21, с. 374], завдяки чому товариство лише за кілька останніх років піднялося й "утворилася українсько-руська наука світового рівня". НТШ "стало вогнищем, культурного життя і високо підняло прапор українсько-руської культури" [Там само].

Наприкінці львівського періоду діяльності М. Грушевського в НТШ виник конфлікт. Виявилися суперечності між представниками різних поколінь науковців. З одного боку, мав місце авторитаризм керівництва Михайла Сергійовича, а з іншого - амбітність деяких його учнів, зокрема С. Томашівського. Цей конфлікт отримав наукове й політичне забарвлення. Його проявом стала суперечка навколо публіцистичної збірки "Наша політика", у якій М. Грушевський критикував надмірну конформістську політику галицьких громадських діячів по відношенню до австрійської влади. Така позиція М. Грушевського викликала заперечення з боку одного з його учнів С. Томашівського і його різкі нападки на свого вчителя.

Цей конфлікт продовжився в реакції сучасників, більшість яких стала на захист М. Грушевського. В. Дорошенко у своєму листі до М. Грушевського, співчуваючи з приводу конфлікту з С. Томашівським, застерігав: "Боюсь, щоби такі люди згодом не стали з ворогів Голови й ворогами Товариства та не шкодили тій справі, яку піднесли Ви, Пане Професор, в останнім Віснику - справі перетворення Товариства в Академію! Ви Пане Професор, не зрадітеся ними, а ще більшу енергію викрешете з себе і ми матимемо Вас на чолі будучої Академії [8, с. 215].

Сам М. Грушевський у листі до Є. Чикаленка відзначив у діях своїх опонентів бажання захопити Товариство у свої руки, "зіставити Товариство фактично без голови, аби тільки позбутися мене" [5, с. 218]. У листі-відповіді Є. Чикаленко зазначив: "Я гадаю, що Вам треба покинути Товариство в інтересах Вашого здоров'я, яке дуже потрібне для України [22, с. 220].

Листи І. Джиджори засвідчили боротьбу навколо голови НТШ, яка безумовно заважала його діяльності, але й підтримку, яку мав М. Грушевський від співробітників та деяких учнів [6, с. 226-227; 7, с. 229-230].

Висновки

Отже, історіографічний аналіз науково-організаційної діяльності М. Грушевського в НТШ засвідчив, що вона викликала неоднозначні оцінки в українських та російських наукових колах. Робота М. Грушевського в НТШ була багатопланою й настільки дієвою, що це поклато надію на перетворення НТШ на Українську академію. Саме такою позитивною була оцінка діяльності М. Грушевського на чолі НТШ з боку Д. Багалія, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, С. Єфремова, М. Славинського.

Науково-організаційна діяльність М. Грушевського була об'єктом прискіпливої уваги не тільки українських істориків, але й російських науковців. Деякі представники російських наукових кіл тенденційно ставилися до наполегливої роботи Михайла Сер-

гіювича щодо перетворення НТШ на дійсно наукову інституцію, яка б працювала на розвиток української історичної науки. Шовіністично налаштовані вчені вбачали в цьому сепаратистську спрямованість наукової діяльності М. Грушевського. Це свідчить, що вона сприймалася політизовано, а через це історіографічні оцінки праці вченого в НТШ не завжди носили науковий характер. У подальших дослідженнях необхідно проаналізувати історіографічні роботи вчених ХХ ст., з'ясувати еволюцію поглядів дослідників на питання науково-організаційної діяльності М. Грушевського.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барвінський О. Засноване катедри історії України в Львівському університеті / О. Барвінський. - Львів, 1925. - 18 с.
2. Багалій Д. І. Вибрані праці : у 6 тт. - Т. 2. Джерелознавство та історіографія історії України / Д. І. Багалій. - Харків, 2001. - 662 с.
3. Гнатюк В. Передмова / В. Гнатюк, Корінець Д., Кривецький І. та ін. // Науковий збірник присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894-1904). - Львів : НТШ, 1906. - С. V-VIII.
4. Грушевський М. Автобіографія. - 1906 // Великий українець. - К., 1992. - С. 197-213.
5. Грушевський М. Лист до Євгена Чикаленка 3 серпня 1913 року / М. Грушевський // Грушевськіяна. - Том 7. М. Грушевський. Наша політика. - Дрогобич : Коло, 2003. - С. 216-218.
6. Джиджора І. Лист до Михайла Грушевського. № 3. [Зі Львова до Києва], 25 листопада 1913 р. / І. Джиджора // Грушевськіяна. - Том 7. - С. 225-229.
7. Джиджора І. Лист до Михайла Грушевського. № 4. [Зі Львова до Києва], 26 листопада 1913 р. / І. Джиджора // Грушевськіяна. - Том 7. - С. 229-231.
8. Дорошенко В. Лист до Михайла Грушевського. [Львів], 25 грудня 1911 р. / В. Дорошенко // Грушевськіяна. - Том 7. - С. 214-215.

9. Дорошенко Д. Діяльність Наукового Товариства імені Шевченка у Львові в 1905 році / Д. Дорошенко // Рада. - 1906. - № 4. - 19 вересня. - С. 2-3.

10. Єфименко О. Історія України та її народу / О. Єфименко ; [пер. з рос.]. - К. : Мистецтво, 1992. - 256 с.

11. Єфремов С. На сторожі національної гідності до характеристики публіцистичної діяльності проф. М. С. Грушевського / С. Єфремов // Український історик. - 1995. - № 124-127. - С. 167-179.

12. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках / І. Крип'якевич // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. - Т. ССХІІ. - Львів, 1991. - С. 392-411.

13. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич ; [відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович]. - Львів : Світ, 1990. - 520 с.

14. Купчинський О. Наукове товариство імені Шевченка / О. Купчинський // Енциклопедія історії України. - Т. 8. - К. : Наук. думка, 2011. - С. 203-213.

15. Левицький І. А. Барвенский в истории культурного движения русского народа на Прикарпаты / І. А. Левицький. - Львов, 1901. - 72 с.

16. Министерство Народного просвещения. Попечителя Киевского учебного округа канцелярия. (8 февраля 1915 г.) // Российский государственный исторический архив. - Ф. 733. - Оп. 201. - Д. 503.

17. С-й В. М. С. Грушевський / В. С-й // Добра порада. - 1906. - Ч. 4. - С. 9-10.

18. Славинский М. Грушевский М. С. / М. Славинский // Энциклопедический словарь Гранат. - [изд. 7-е]. - Т. 17. - С. 265-268.

19. Сохань П. С. М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність / П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв. - К., 1993. - 320 с.

20. Nowaski R. Михайло Грушевський на тлі доби / R. Nowaski, W. Telwak. - Дрогобич - Opole, 2008. - Ч. 1. - 378 с.

21. Флоринский Т. Малорусский язык и "українсько-руський" літературний сепаратизм / Т. Флоринський // Український сепаратизм в Росії. Ідеологія національного розколу : збірник. - М. : Москва, 1998. - 432 с.

22. Чикаленко Є. Лист до Михайла Грушевського. 28/VII 1913 / Є. Чикаленко // Грушевськіяна. - Том 7. - С. 220-221.

N. Romantsova

M. GRUSHEVSKYI'S SCIENTIFIC ACTIVITIES IN T. SHEVCHENKO SCIENTIFIC COMMUNITY. HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The article is concerned with M. Grushevskiy's scientific activities in T. Shevchenko Scientific Community as highlighted by the historians. Analysis of the historians' works has helped evaluate M. Grushevskiy's tribute which resulted in the Community's becoming the All-Ukrainian research institute.

Key words: T. Shevchenko Scientific Community, scientific activities, formation of the Community's development strategies, historiography-based evaluations, historiography.

© Н. Романцова

Надійшла до редакції 21.11.2012